

Kirjastovuosi 2020

Koronasta kohti uutta normaalia

Kristiina Kontiainen,
Merja Kummala-Mustonen,
Satu Ihanamäki,
Anu Ojaranta,
Tapio Taskinen

Etelä-Suomen aluehallintovirasto

Opetus- ja kulttuuritoimi

Kirjastovuosi 2020: Koronasta kohti uutta normaalia

23.9.2021

1. painos

Kristiina Kontiainen, Merja Kummala-Mustonen, Satu Ihanamäki,
Anu Ojaranta, Tapio Taskinen

Aluehallintovirastojen julkaisuja 119/2021

ISSN 2343-3132

ISBN 978-952-5890-96-9

Hämeenlinna

2021

KUVAILULEHTI

Aluehallintovirastojen julkaisuja 119/2021

Tekijät Kirjastotoimen ylitarkastajat Kristiina Kontiainen, Merja Kummala-Mustonen, Satu Ihanamäki, Anu Ojaranta & suunnittelija Tapio Taskinen		Julkaisuaika 23.9.2021	
		Toimeksiantajat(t) Etelä-Suomen aluehallintovirasto	
		Toimielimen asettamispäivä -	
Julkaisunnimi Kirjastovuosi 2020: Koronasta kohti uutta normaalia			
Tiivistelmä Tämä julkaisu kertoo Suomen yleisten kirjastojen koronavuodesta 2020. Tietolähteinä on käytetty yleisten kirjastojen tilastotietokannan tietoja vuodelta 2020 sekä koronavuoden aikana tehtyjä selvityksiä kirjastoista ja varautumisesta. Tavoitteena on kannustaa siihen, että kirjastot varautuvat poikkeaviin tilanteisiin jo ennen kriisejä ja ennakoivat muutenkin toimintaympäristönsä muutoksia. Keskeisinä tarkastelun kohteina ovat kirjastojen henkilöstö ja verkkopalvelut. Covid-19 -viruksen leviämistä yritettiin estää valtakunnallisilla poikkeustoimilla ja rajoituksilla. Fyysisten palvelujen rajoitukset pakottivat kehittämään nopeasti uusia toimintamuotoja kirjastojen asiakaspalvelussa. Henkilöstö venyi ja oppi uutta pakon edessä, kun kirjastojen verkkopalveluja otettiin entistä laajemmin ja nopeammin käyttöön sekä kehitettiin samalla uutta. E-aineistot osoittivat välttämättömyytensä koronaepidemian kaltaisessa kriisitilanteessa. Tapahtuma- ja koulutustuotanto kirjastoissa on todennäköisesti muuttunut pysyvästi siten, että jatkossakin kokouksia ja koulutuksia järjestetään entistä enemmän etäyhteydellä, ja tilaisuuksia suoraistetaan ja tallennetaan verkkoon. Tilanne oli uusi ja ennenkokematon kaikille. Kirjastot osoittivat merkityksensä henkisen kriisinsietokyvyn ylläpitäjänä yhteiskunnassa. Verkkopalvelut, tiedotus ja varautuminen eivät ole koskaan valmiita, vaan niitä on kehitettävä koko ajan. Nämä ovat hyviä lähtökohtia myös kirjastojen valmiussuunnittelussa osana kunnan varautumista tuleviin kriiseihin.			
Asiasanat koronavirukset, kirjastopalvelut, kirjastot, kirjastotoimi, ennakointi, varautuminen, verkkopalvelut, tilastot			
ISSN (painettu) -	ISBN (painettu) -	ISSN (verkkojulkaisu) 2343-3132	ISBN (verkkojulkaisu) 978-952-5890-96-9
Kokonaissivumäärä 30		Kieli Suomi	Hinta -
Julkaisija Etelä-Suomen aluehallintovirasto		Paino -	

INFORMATIONSSIDA

Regionförvaltningsverkens publikationer 119/2021

Sammanställd av Biblioteksväsendets överinspektörer Kristiina Kontiainen, Merja Kummala- Mustonen, Satu Ihanamäki, Anu Ojaranta & planerare Tapio Taskinen	Utgivningsdatum 23.9.2021		
	Uppdragsgivare Regionförvaltningsverket i Södra Finland		
	Datum för tillsättandet av organet -		
Publikationens titel Kirjastovuosi 2020: Koronasta kohti uutta normaalia (Biblioteksåret 2020: Från coronan mot det nya normala)			
Referat Denna publikation berättar om coronaåret 2020 för de allmänna biblioteken i Finland. Som informationskällor har använts uppgifterna i de allmänna bibliotekens statistikdatabas från år 2020 samt de undersökningar om bibliotek och beredskap som gjorts under coronaåret. Målet är att uppmuntra biblioteken att förbereda sig på avvikande situationer redan före kriser och att även i övrigt förutse förändringar i sin omvärld. Centrala föremål för granskningen är bibliotekens personal och webbtjänster. Man försökte förhindra spridningen av covid-19-viruset genom riksomfattande undantagsåtgärder och begränsningar. Begränsningarna av de fysiska tjänsterna tvingade till snabba utvecklingar av nya verksamhetsformer inom bibliotekens kundservice. Personalen var flexibel och tvungen att lära sig nytt när bibliotekens webbtjänster togs i bruk allt mer omfattande och snabbare medan det samtidigt utvecklades nytt. E-materialet visade sig att vara nödvändigt i en krissituation som coronaepidemin. Evenemangs- och utbildningsproduktionen vid biblioteken har sannolikt förändrats permanent så att möten och utbildningar även i fortsättningen ordnas allt oftare på distans, och tillställningarna direktströmmas och sparas på webben. Situationen var ny och oförutsägbart för alla. Biblioteken visade sin betydelse som upprätthållare av den psykiska kriställigheten i samhället. Webbtjänster, information och beredskap blir aldrig färdiga utan de måste utvecklas hela tiden. Dessa är goda utgångspunkter också i bibliotekens beredskapsplanering som en del av kommunens beredskap inför kommande kriser.			
Ämnesord coronavirus, biblioteksservice, bibliotek, biblioteksverksamhet, förutseende, föregripande, nättjänster, statistik			
ISSN (tryckt) -	ISBN (tryckt) -	ISSN (webbpublikation) 2343-3132	ISBN (webbpublikation) 978-952-5890-96-9
Sidantal 30	Spåk Finska	Pris -	
Utgivare Regionförvaltningsverket i Södra Finland		Tryckeri -	

Sisällysluettelo

1.	Kirjastojen koronavuosi lyhyesti	6
2.	Koronarajoitukset kirjastojen ja asiakkaiden näkökulmasta	8
3.	Henkilöstö on kirjastojen vahvuus	12
3.1.	Tilastot	12
3.2.	Kirjaston vahvuudet	13
4.	Verkkopalvelut kirjastojen mahdollisuutena	16
4.1.	Tilastot	16
4.2.	Kirjaston mahdollisuudet	19
5.	Kirjastot varautuvat tulevaan	22
6.	Lähteet ja lisää tietoa aiheesta	26

1. Kirjastojen koronavuosi lyhyesti

Vuonna 2020 koronavirus vaikutti kaikkeen toimintaan koko maailmassa.

Tämän julkaisun tarkoitus on kuvata ja analysoida Suomen yleisten kirjastojen poikkeuksellista toimintavuotta tilastojen ja tehtyjen selvitysten valossa. Tarkastelemme erityisesti kirjastojen henkilöstön ja verkkopalvelujen tilannetta koronavuonna. Winston Churchill valisti aikoinaan, että hyvän kriisin ei kannata antaa mennä hukkaan. Otamme siis opiksi, nostamme esiin kirjastojen vahvuuksia ja varaudumme tulevaan.

Valmiuslaki oli voimassa 17.3.2020–15.6.2020. Valtakunnallisilla poikkeustoimilla ja rajoituksilla yritettiin rajoittaa koronaviruksen leviämistä. Kirjastot suljettiin valtioneuvoston päätöksellä 18.3. koko maassa kuten muutkin julkiset palvelut. Asiasta tiedotettiin 15.3. Täysi sulkua kesti 3.5. asti.

Alkuvaiheessa oli epäselvyyttä muun muassa taudin leviämistavasta. Siksi jopa kirjastojen palautusluukutkin oli suljettava, koska ei tiedetty kuinka herkästi tauti tarttuu pinnoista.

Kirjastojen sulkua koski suurta osaa suomalaisista. Ensimmäinen murhe oli, että kirjastosta ei saanut kirjoja. Eduskunnassa oltiin huolestuneita siitä, että kansalaiset, joilla ei ole omia laitteita, eivät voi hoitaa pankki- ja

viranomaisasioitaan. Havahduttiin myös siihen, että kaikki kansalaiset eivät pysty hoitamaan asioitaan verkossa ilman opastusta, jota kirjastokin antaa.

Monelle päättäjälle oli yllätys, että kaikki kansalaisten tarvitsema tieto ei olekaan verkossa tai että osa e-aineistostakin on käytössä vain kirjaston tiloissa.

Kesän korvalla toimintoja käynnistettiin vähitellen ja hallitusti. Varatun aineisto nouto oli ensimmäinen askel normaaliin. Kun terveysturvallisuudesta huolehdittiin, kesällä 2020 kirjastopalveluissakin päästiin lähes normaalitoimintaan.

Alueelliset rajoitukset jouduttiin ottamaan käyttöön syksyllä. Kun keväällä rajoitukset ja suositukset kattoivat koko maan, niin syksyllä rajoitusten määrä ja laatu vaihtelivat paikkakunnittain. Joillain paikkakunnilla alueelliset terveysviranomaiset joutuivat jälleen sulkemaan kirjastoja määräajaksi, jotta tautiryppäät saatiin tukahdutettua.

Pääosin selvittiin palvelujen rajaamisella. Kirjastotiloissa ei voitu järjestää mitään tilaisuuksia. Varatun aineiston nouto sallittiin, asiakkaiden määrää ja kirjastossa oloaika rajoitettiin. Omatoimiaukioloaikoja rajoitettiin tai poistettiin kokonaan. Kirjastoautot jäivät talliin tai niiden pysäkkejä vähennettiin. Lehtilukusaleja suljettiin. Istumapaikkoja ja asiakaskoneita vähennettiin, jotta turvavälit pystyttiin säilyttämään.

Epidemian aikana kirjastoissa otettiin käyttöön toimenpiteitä, jotta perustoiminnot pystyttiin järjestämään turvallisesti. Asiakaspalvelutiskeihin asennettiin suojaksi muovilaseja. Henkilökunta käytti kasvomaskeja ja suojavisiireitä. Kirjastoissa huolehdittiin turvaväleistä, ja asiakkaita pyydettiin käyttämään kasvomaskeja. Desinfointiainetta laitettiin esille asiakkaiden käyttöön. Joissain kirjastoissa jaettiin suojäkäsineitä. Siivoukseen kiinnitettiin erityistä huomiota.

Tautitilanteen pitkittyessä ja elinpiirin supistuessa huomattiin, mikä merkitys kirjastolla on koko yhteiskunnan henkisessä kriisinsietokyvyssä. Kirjaston ja henkisen kriisin vaikutukset eivät näy välttämättä heti, mutta ovat pitkäaikaisia.

Opetus- ja kulttuuriministeriön ylläpitämän [Suomen yleisten kirjastojen toiminta- ja taloustilastojen](#) mukaan kirjastojen kokonaisaukioloaika väheni koko maassa viidenneksen ennen kaikkea maaliskuulta toukokuuhun kestäneen kirjastojen sulkuajan vuoksi.

Kokonaislainaus laski vain viidenneksellä ja lainaajien määrät vain kymmenyksellä, vaikka fyysiset käynnit vähenivät kolmanneksen. Tilastotietokannassa ei tilastoida erikseen ensilainoja ja uusintoja. Siksi voimme vain arvailla, miten lainojen uusinta, uusimismahdollisuuksien enimmäismäärien lisääminen ja eräpäivien siirtäminen ovat vaikuttaneet lainauksen yllättävän pieneen laskuun. Toisaalta yhdellä käynnillä ehkä lainattiin enemmän aineistoa kuin normaaliaikoina.

2. Koronarajoitukset kirjastojen ja asiakkaiden näkökulmasta

Kirjastoilla on resilienssiä. Ne ovat työyhteisöjä, joilla on kykyä joustaa, soveltaa ja ennakoida. Resilienssi tuli näkyviin kirjastojen käytännön toimituksessa myös opetus- ja kulttuuriministeriön koronakyselyssä kirjastoille ([Valtioneuvosto 2021 \[PDF\]](#)). Tammikuussa 2021 tehtyyn kyselyyn vastasi noin joka toinen kunta.

Vain 13 prosenttia vastanneista kunnista ilmoitti, että kirjastot olivat pystyneet hoitamaan tehtävänsä normaalisti. Joka viides arvioi, että tehtävien toteuttaminen vaarantui olennaisesti.

Koronapandemia vaikutti paljon toimintaan. Yli 90 prosenttia vastaajista piti suurimpina toiminnan muutoksina yleisötilojen sulkua ja palvelutarjonnan karsintaa. Uusien palvelumuotojen kehittäminen oli merkittävä positiivinen muutos. Kuitenkin neljä viidestä vastaajasta arvioi toiminnan suunnittelun vaikeutuneen pandemian aikana. Lähes kaksi kolmasosaa kehitti ja otti käyttöön digitaalisia palveluja. Silti vain joka viides ilmoitti toiminnan siirtyneen pääasiallisesti verkkoon.

Kirjastot olivat huolestuneita kansalaisista, joilla ei ole mahdollisuutta osallistua virtuaalisesti, vaikka tilaisuuksien suoratoisto onkin lisännyt tapahtumien saatavuutta. Verkkopalvelut eivät tavoita esimerkiksi niitä asiakkaita, joilla ei ole laitteita tai osaamista etäyhteyksien käyttöön. Vastaajien mielestä korona-aikanakin pystyttäisiin järjestämään fyysisiä, turvallisia kulttuuritapahtumia. Kirjastoissa oltiin huolestuneita siitä, että etätapahtumat korvaavat lähilitilaisuudet lopullisesti.

Kyselytulosten mukaan henkilöstössä korona aiheutti muutoksia kahdelle kirjastolle kolmesta. 43 prosenttia vastanneista kirjastoista ilmoitti, että niiden henkilöstöä lomautettiin, siirrettiin muihin tehtäviin tai palkanmaksu keskeytettiin. Valitettavasti tämä tapahtui juuri silloin, kun henkilökuntaa olisi eniten tarvittu kehittämään ja ottamaan käyttöön virtuaalisia palveluja ja uusia toimintoja. Irtisanomiset kuitenkin vältettiin, mutta rekrytoinnit vähenivät yli neljänneksellä kirjastoista. Työntekoon vaikuttivat myös nopea siirtyminen etätöihin, työnkuvien jousto, lomien siirto sekä karanteenista ja sairastumisista johtuvat poissaolot.

Etätö muutti sekä sisäistä että ulkoista tiedotusta. Esimerkiksi Teams-sovelluksen ja muiden etäyhteyksien koettiin lisänneen tasa-arvoisuutta ja osallistumismahdollisuuksia.

Uhaksi vastauksissa mainittiin useimmin kirjaston käytön väheneminen pysyvästi. Koronarajoitusten takia ihmisten ajankäyttö on muuttunut. Kirjastoissa uumoillaan noidankehää: jos asiakkaat eivät löydä takaisin kirjastoon, kuntien halukkuus rahoittaa kirjastopalveluja vähenee ja kirjastopalveluja ajetaan alas, henkilökuntaa vähennetään, palveluja supistetaan ja toiminta yksipuolistuu.

Henkilöstön vähentämisen ja lomautusten lisäksi uhkana nähtiin myös se, että henkilökunnalla ei riitä halua, kykyä, aikaa tai jaksamista omaksua ja kehittää uusia toimintoja.

Kansalaisten sivistyksellisten peruspalvelujen ja tasa-arvon vaarantuminen nähtiin uhkana monin tavoin.

Lainojen väheneminen mainittiin vastauksissa, mutta vastanneilla kirjastoilla oli suurempi huoli asiakkaistaan kuin kirjaston tuloksesta. Jos kirjastonkäyttö vähenee pysyvästi, kansalaisten lukutaito heikkenee, jolloin kansalaisten epätasa-arvo ja syrjäytymisriski kasvavat.

Aineiston merkitys kirjaston palveluna korostui korona-aikana. Kirjastot eivät pysty kilpailemaan kaupallisten toimijoiden kanssa e-aineistojen tarjonnassa, koska ne eivät saa kaikkea asiakkaiden tarvitsemia e-aineistoja käyttöönsä. Tämä uhkaa tasa-arvoista tiedon saatavuutta etenkin silloin, kun kirjastojen fyysinen toiminta on rajoitettua ja olisi panostettava virtuaalisiin palveluihin ja aineistoihin.

Koronarajoituksetkin vaihtelivat kunnittain ja maakunnittain, mikä myös saattoi lisätä kansalaisten alueellista eriarvoisuutta.

Mahdollisuuksiksi kirjastoissa koettiin uudet toimintatavat kuten etäpalvelut ja -tilaisuudet sekä pop up -toiminta. Niillä kehitetään, parannetaan ja

monipuolistetaan kirjastopalveluja myös normaaliaikoina ja samalla varaudutaan kriiseihin. Uudet toimintatavat nähtiin myös henkilökunnalle mahdollisuutena lisätä teknistä osaamista ja etätyöskentelyä.

Antoisana ja rikastuttavana kokeiluna pidettiin myös sitä, että kirjastojen henkilöstö työskenteli sulun aikana kunnan muissa tehtävissä. Lisääntynyt yhteistyö kunnan toimialojen kesken koettiin muutenkin positiiviseksi asiaksi.

Verkkopalvelujen ja -aineiston kasvanut kysyntä voi merkitä sitä, että kirjastojen on tulevaisuudessa helpompi perustella kunnissa rahoituksen tarvetta uusille aineistoformaateille ja palvelumuodoille.

Kriisissä nähtiin myös mahdollisuus siihen, että etenkin e-aineistoja ja palveluja voisi koota valtakunnalliseen ”virtuaaliseen pankkiin”. Kaikkien ei tarvitsisi tehdä kaikkea itse erikseen, vaan yhteisesti tuotettua ja hankittua voitaisiin jakaa. Yleisesti ottaen yhteistyön lisääminen nähtiin jatkossakin mahdollisuutena.

Kirjastoilla voi olla myös kasvava osuus ihmisten ajankäytössä, kun kodin ulkopuoliset harrastukset ja menot ovat vähentyneet. Kirjaston ydintehtävien merkitys ja vaikuttavuus ihmisten arkielämässä on tullut korona-aikana paremmin esiin myös päättäjille. Lisääntyvä etätyö ja monipaikkaisuus voivat tuoda maaseudun kirjastoille uusia asiakkaita.

Asiakkaat kaipasivat kirjastoja kevään sulun aikana. Kuntaliiton kyselyn mukaan suomalaiset ovat kaiken kaikkiaan erittäin tyytyväisiä kirjastopalveluihin: 91 prosenttia kantaa ottaneista vastaajista arvioi kuntansa kirjastopalvelut hyvin hoidetuiksi ([Kuntaliitto](#)). Kun kirjastoja suljettiin ja niiden käyttöä rajoitettiin pandemian vuoksi, niin suru oli suuri.

Tässä esitellään pohjoissuomalaisten asiakkaiden kokemuksia korona-ajan kirjastopalveluista Lapin maakunnasta ([Rovaniemen kaupunki \[PDF\]](#)) sekä Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan maakunnista ([Kajaanin kaupunki](#)). Yleiskuva lienee samankaltainen koko maassa.

Asiakaskyselyiden mukaan kirjastojen sulkemisilla oli monenlaisia vaikutuksia, joista suurin osa liittyi lukemiseen. Lukemisen puute oli vähentänyt lukuintoa erityisesti lapsilla. Myös mahdollisuutta lukea lehtiä kirjastoissa kaivattiin tapahtumien ohella.

Kirjastokäynnit ovat sosiaalisia tapahtumia, arjen kohokohtia. Kirjastossa oleilua lasten kanssa pidettiin tärkeänä. Asiakkaat ikävöivät kirjastohenkilöstön hyvää palvelua ja lukusuosituksia. Kirjastotilan merkitys maksuttomana, rauhallisena ja turvallisena paikkana korostui vastauksissa. Kirjaston tunnelmaa oli kaivattu.

Vastauksissa korostui kirjaston merkitys psyykkiselle ja sen myötä myös fyysiselle hyvinvoinnille. Kirjoja ja kirjastokäyntejä olisi tarvittu raskaan korona-arjen piristykseksi.

Myös opiskelu- ja ammattikirjallisuuden saanti vaikeutui eikä kirjastoa voitu käyttää opiskelu- ja työskentelytilana. Lisäksi kirjaston tietokoneita olisi tarvittu tiedonhakuun ja verkkoasiointiin, sillä kaikilla ei ole omia laitteita. Suomen kirjastoseuran valtakunnallisessa kyselyssä tähän saatiin vahvistus: joka kolmas opiskelija koki hankaluuksia opiskelussaan kirjastojen sulkemisen takia. ([Suomen kirjastoseura \[PDF\]](#))

E-aineistoista pohjoissuomalaisilla vastaajilla oli sekä positiivisia että negatiivisia kokemuksia. Monet olivat löytäneet kirjastojen monipuoliset e-palvelut kirjastojen sulun aikana. Osa koki kuitenkin palvelut vaikeasti käytettäviksi, kokoelman liian suppeaksi ja varausjonot pitkiksi. Osa asiakkaista pitää ruudulta lukemista epämiellyttävänä. Erityisesti vastaajat kaipasivat etäkäyttöisiä lehtipalveluja. Pääosin e-aineistojen käyttö oli sujunut hyvin, mutta e-aineistojen käyttöä esti joissain tapauksissa myös digitaitojen puute. Eristäytymisen takia ei voinut pyytää keneltäkään apua. Koska kirjaston e-kirjastopalvelut eivät täysin tyydyttäneet, monet olivat löytäneet kaupalliset e-aineistopalvelut.

Pohjoissuomalaisissa vastaajissa kirjastojen kiinniolo oli herättänyt monenlaisia tunteita. Eniten kiinniolo harmitti, mutta toisaalta se ymmärrettiin ja hyväksyttiin. Koettiin myös hyvin negatiivisia tunteita: epätoivoa, vihaa, kiukkua, raivoa. Moni kanto huolta myös muiden jaksamisesta: lasten ja nuorten, ikäihmisten, kirjastohenkilöstön sekä kirjastojen laitteita tarvitsevien puolesta.

Kirjastojen merkitys huomattiin, kun kirjastot olivat suljettuina. Itsestään selvää maksutonta palvelua opittiin arvostamaan, kun se ei enää ollutkaan saatavilla.

Jos kirjastopalveluja joudutaan vielä rajoittamaan, niin asiakkaat toivovat muun muassa seuraavia asioita: kirjakassipalvelua, varausten nouto- ja aineiston palautusmahdollisuutta joko rajattuna palveluna tai omatoimimisena itsepalveluna sekä laajempaa e-kirjastoa. Tiedotuksen merkitystä poikkeustilanteessa tähdennettiin.

Suomen Kirjastoseuran kyselyyn vastanneista joka toisen mielestä kirjaston sulkemisella oli kielteisiä vaikutuksia. Joka kolmas ilmoitti, että se vaikutti lukemiseen. Joka kymmenes kertoi lukeneensa e-kirjoja enemmän. Kirjastojen sulku ei lisännyt kirjaston muiden digitalisten palvelujen (e-lehdet, äänikirjat, verkkoasiointi, tapahtumat) käyttöä.

Kirjastoseuran kyselyssä oli hyvä uutinen kirjastoille. Haastatelluista 78 prosenttia oli sitä mieltä, että koronapandemia ei ole muuttanut heidän tapaansa käyttää kirjastoa. Useimmat käyttivät kirjastoja samalla tavalla kuin ennenkin, kun ne avattiin kesällä uudestaan. ([Suomen kirjastoseura \[PDF\]](#))

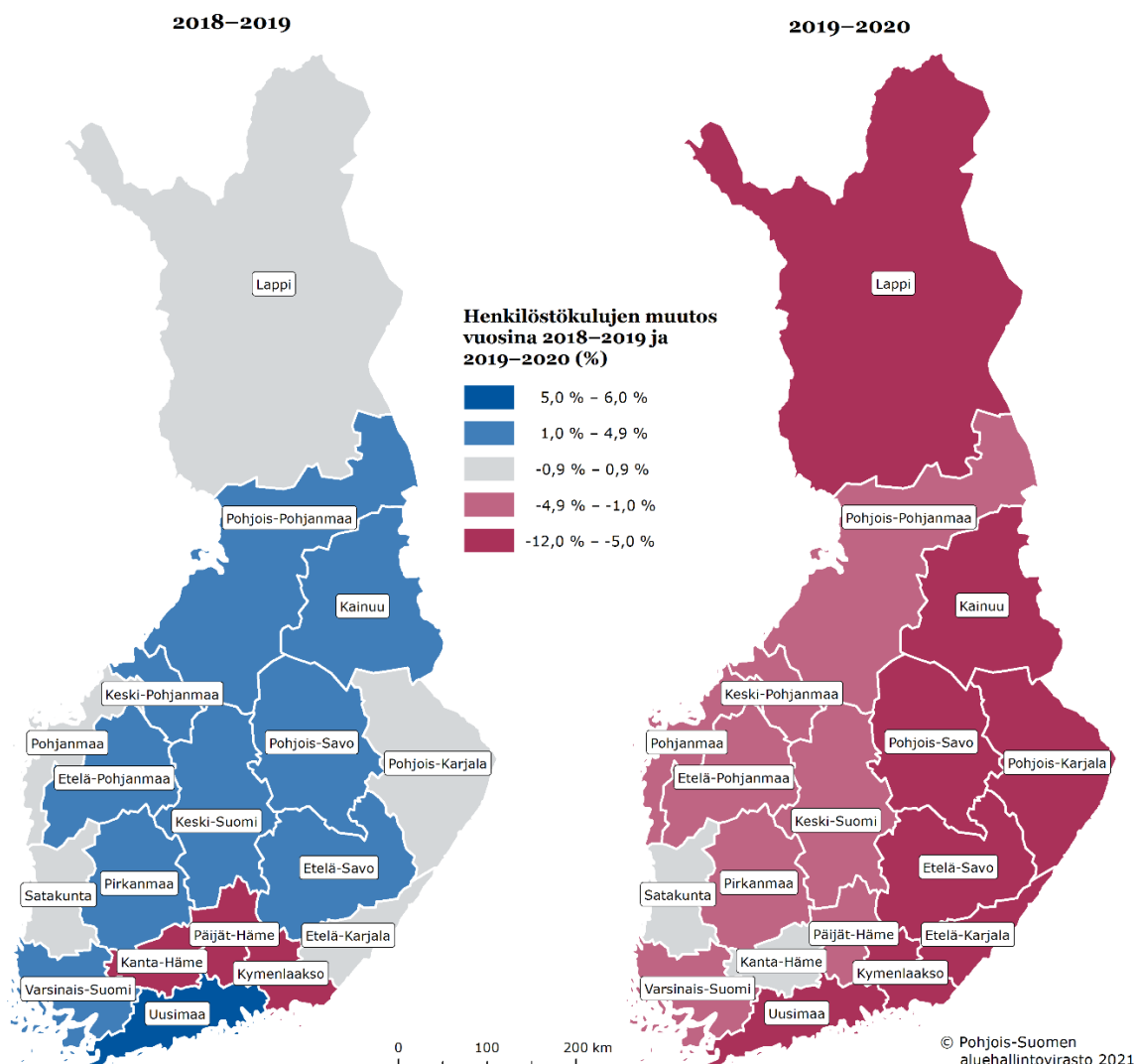
3. Henkilöstö on kirjastojen vahvuus

3.1. Tilastot

Kirjastohenkilöstön täydennyskoulutuksia siirrettiin vauhdikkaasti verkkoon. Alueelliset koulutukset tulivat etäyhteyksien myötä valtakunnallisestikin saataville. Kuitenkin tilastot osoittavat henkilöstön koulutuspäivien määrän vähentyneen neljänneksellä. On todennäköistä, että kun koulutuksiin osallistuttiin etänä ruudun välityksellä perinteisen koulutuspäivän sijaan, niin niitä kaikkia ei muistettu tilastoida. Henkilökunnan lomautukset ja siirrot muihin tehtäviin vähensivät ehkä osaltaan täydennyskoulutukseen osallistumista.

Kirjastojen henkilöstökulut vähenivät lähes 6 prosenttia. Kirjaston palkkaaman henkilöstön määrä väheni neljä prosenttia ja muu kuin kirjaston palkkaama henkilöstö väheni 16 prosenttia. Henkilöstökulut supistuivat myös siksi, kun työntekijöille ei tarvinnut maksaa ilta- ja viikonloppulisiä kirjastotilojen ollessa suljettuina tai auki vain rajoitetusti ([Yle: Ylen kysely paljastaa...](#)). Myös lomautukset ja palkanmaksun keskeytykset vähensivät palkkakuluja. Vuodesta 2018 vuoteen 2019 henkilöstökulut kasvoivat suurimmassa osassa maakuntia, kun puolestaan vuodesta 2019 vuoteen 2020 suunta oli päinvastainen (Kuva 1).

Kuva 1: Kartta kirjastojen henkilöstökulujen muutoksesta vuosina 2018–2019 ja 2019–2020 (%).

3.2. Kirjaston vahvuudet

Koronavuonna työntekijöiden resilienssi ja kriisinsietokyky joutuivat koetukselle. Kaikki joutuivat sietämään epävarmuutta, kun työtehtävät muuttuivat, tapahtumia jouduttiin perumaan, palveluja muotoiltiin nopeasti uudelleen, odoteltiin tartuntatautilain mukaisia määräyksiä, ennakoitiin uusia sääntöjä ja muokattiin toimintaa suositusten mukaisiksi. Fyysisen asiakaspalvelun keskeytyminen oli monen kirjastotyöntekijän ammattietiikan vastaista. Pahimmillaan koronatartunnan lisäksi pelättiin lomautuksia, palkanmaksun keskeytyksiä ja irtisanomisia.

Haasion ja Kannaston *“COVID-19-viruksen vaikutukset kirjastoissa”* -tutkimuksen ([2020 \[PDF\]](#)) mukaan korona-aikana kirjastojen päätösvalta toimintoihin pieneni. Tämä on sinänsä loogista, koska kirjastolain mukaan kunta päättää kuinka se järjestää kirjastopalvelunsa. Kunnan päätökset asettavat kirjaston toiminnalle rajat. Korona-aikana poikkeustila ja tartuntatautilaki rajoittivat toimintaa vielä enemmän.

Koska valtiovalta sulki kirjastot, niin kuntapäättäjät olettivat, että kirjastopalveluja ei voida tarjota, jolloin henkilökunta jää toimettomaksi. Osa kunnista ei nähnyt verkkopalveluja ja -asiointia mahdollisuutena palvelujen jatkumiselle tai luulivat verkkopalvelujen hoituvan automaattisesti ilman henkilökuntaa. Kun kirjastot suljettiin, syntyi joissain kunnissa paradoksaalinen tilanne. Kunta lomautti tai lopetti kirjastohenkilöstön palkanmaksun juuri silloin, kun heidän olisi pitänyt ryhtyä palvelemaan asiakkaita entistä enemmän verkossa kirjastojen sulkeuduttua.

Kyseessä lienee ollut jonkinlainen väärinymmärrys kunnissa, koska palkanmaksun keskeytys johti suurempaan haittaan kuntalaisille kuin mitä pelkkä kirjastojen fyysinen sulkua olisi aiheuttanut. Se vaikutti osaltaan koko kansakunnan kriisinsietokykyyn.

Jos kirjaston johto yrittää avata kirjaston tehtäviä kunnan päättäjille vasta kriisitilanteessa, niin tieto tulee liian myöhään. Kirjaston kannalta parasta varautumista päättäjien suuntaan on se, että kirjaston tehtävistä kerrotaan silloin, kun ongelmia ei vielä ole. Jos päättäjän näkemys on, että ”kaikki on verkossa, mihin kirjastoa enää tarvitaan”, niin silloin kirjastojen täytyy kertoa roolistaan verkkopalvelujen ylläpitäjänä, digiopastajana, lukutaidon vahvistajana sekä tuoda esiin se, millaisia voimavaroja kirjasto tarvitsee tähän työhön.

Tiina Pulakka kertoo opinnäytetyössään *”Nopeasti ja notkeasti reagoivat kirjastot pandemian keskellä: Yleisten kirjastojen reagointi ja kokemukset koronapandemiasta Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa”*, että Suomi oli ainoa Pohjoismaa, jossa maakuntien keskuskaupunkien kirjastoista lomautettiin henkilöstöä ([Pulakka 2021: 29 \[PDF\]](#)). Hän siteeraa myös Haasion ja Kannaston tutkimusta, jonka johtopäätökset ovat karua luettavaa henkilöstön työmotivaation kannalta.

Lomautukset aiheuttivat kokemuksen siitä, että kirjastotyötä ei arvosteta. Lomautukset myös koettiin epäoikeudenmukaisiksi, jos ne kohdistuivat vain osaan kirjastohenkilökuntaa. Tämä saattoi johtaa kokemukseen siitä, että omalla työllä ei ole merkitystä. Kirjastohenkilökunta, joita oli lomautettu koronapandemian aikana, ei sen jälkeenkään ollut yhtä sitoutunut työhönsä, kuin henkilökunta kirjastoissa, joissa lomautuksia ei ollut. ([Haasio & Kannasto 2020 \[PDF\]](#))

Toisaalta voidaan olettaa, että kirjastohenkilöstön ammatillinen itseluottamus ja ammattilypeys myös vahvistuivat. Henkilöstötilanteen äkkinäisesti heikentymisestä huolimatta kirjastot alkoivat kehittää toimintojaan ketterästi olosuhteiden pakosta. Kirjastoissa oli toimittava ilman pitkäjänteistä suunnitelmaa tai ylimääräistä rahoitusta. Nopeat muutokset vaativat nopeita päätöksiä siitä, miten asiat hoidetaan poikkeustilanteessa. Henkilökunnan piti reagoida pikaisesti, koska ei ollut olemassa valmiita toimintamalleja.

Henkilöstö sai ottaa suuren digiloikan hyvin nopeasti, kun koulutukset, tapahtumat ja pitkälti myös asiakaspalvelu siirtyivät verkkoon. Digiloikka kirjastoissa ei tapahtunut samaa tahtia. Kirjastot, joilla oli vankempia valmiuksia nopeaan toimintatavan muutokseen, ehtivät ensin. Digitaitoja oli kehitetty yleisissä kirjastoissa viime vuosina myös hankerahoituksella.

Kun henkilöstön täydennyskoulutus siirtyi verkkoon, osa verkkoon siirtyneistä koulutustilaisuuksista oli muutaman tunnin webinaareja kokopäiväisten läsnäolokoulutusten sijaan. Tämä hankaloitti koulutustilaisuuksien tilastointia. On hyvin todennäköistä, että yleisten kirjastojen ja muiden toimijoiden täydennyskoulutuksessa tapahtuneet muutokset korona-aikana jäävät pysyviksi. Täydennyskoulutus koostuu tulevaisuudessakin enimmäkseen webinaareista ja matkustaminen koulutusten ja kokousten vuoksi vähenee. Tämä aiheuttaa mahdollisesti muutospainetta myös tilastointikäytäntöjen suuntaan.

Pulakka kertoo, että myös muissa Pohjoismaissa verkkopalvelujen tarjonta asiakkaille tuli entistä tärkeämmäksi. Koronapandemia ja kirjastosulut mahdollistivat myös kirjastotilojen uudelleenjärjestelyn ja kattavan kokoelmatyön ([Pulakka 2021 \[PDF\]](#)). Esimerkiksi Suomessa aineistoa poistettiin 10 prosenttia enemmän koronavuonna kuin edellisvuonna.

Kirjastojen mahdollisuus: Kirjastojen toiminnan ja palvelujen konkreettinen merkitys kuntalaisille on kerrottava uudelleen ja uudelleen päättäjille silloin kun eletään normaalitilanteessa. Kriisin ollessa päällä se on myöhäistä. Kirjaston kannalta parasta varautumista on se, että verkkopalveluita luodaan, opastetaan ja markkinoidaan asiakkaille jo normaalitilanteessa. Jos fyysiset tilat joudutaan jostain syystä sulkemaan, verkkopalvelujen käyttöä voidaan laajentaa sujuvasti.

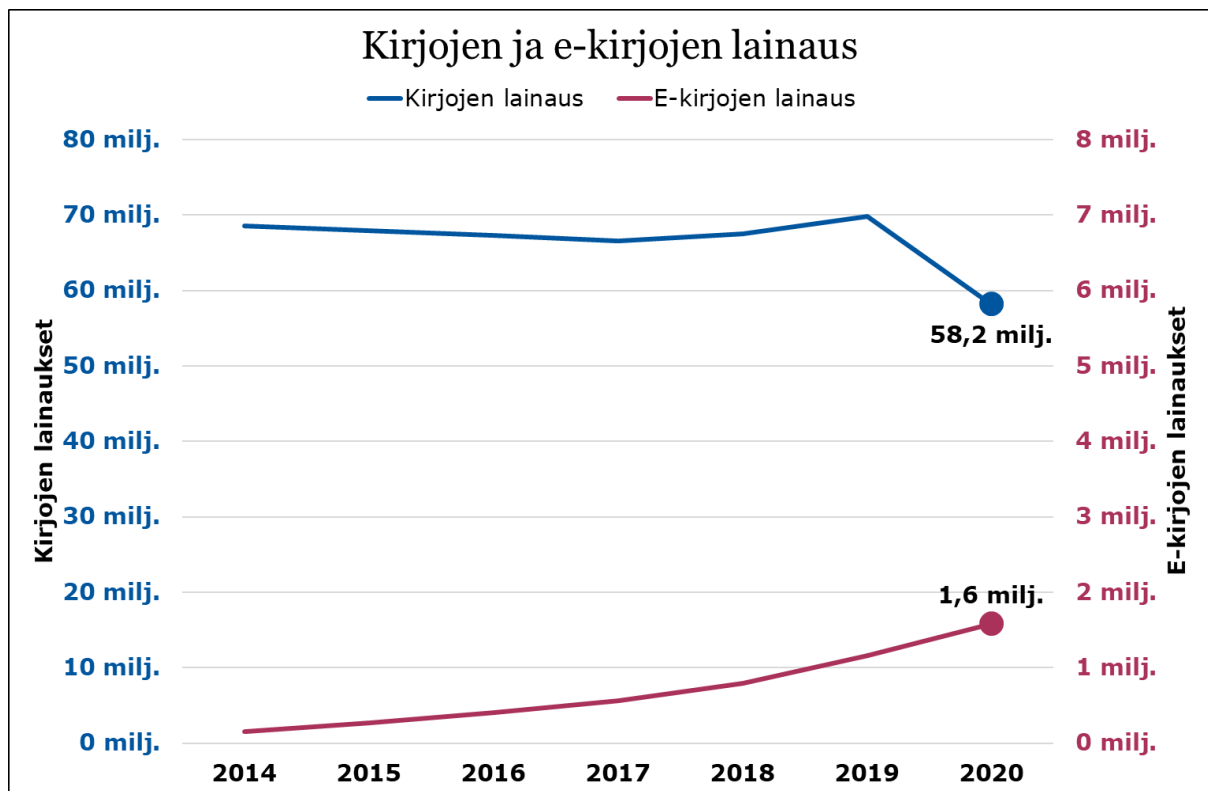

4. Verkkopalvelut kirjastojen mahdollisuutena

4.1. Tilastot

E-kirjojen lainamäärät kasvoivat vuoden 2020 aikana 1,1 miljoonasta lähes 1,6 miljoonaan (37 %) samalla, kun fyysisten kirjojen lainaus notkahti kirjastojen kiinniolon ja koronarajoitusten myötä. (Kuva 2)

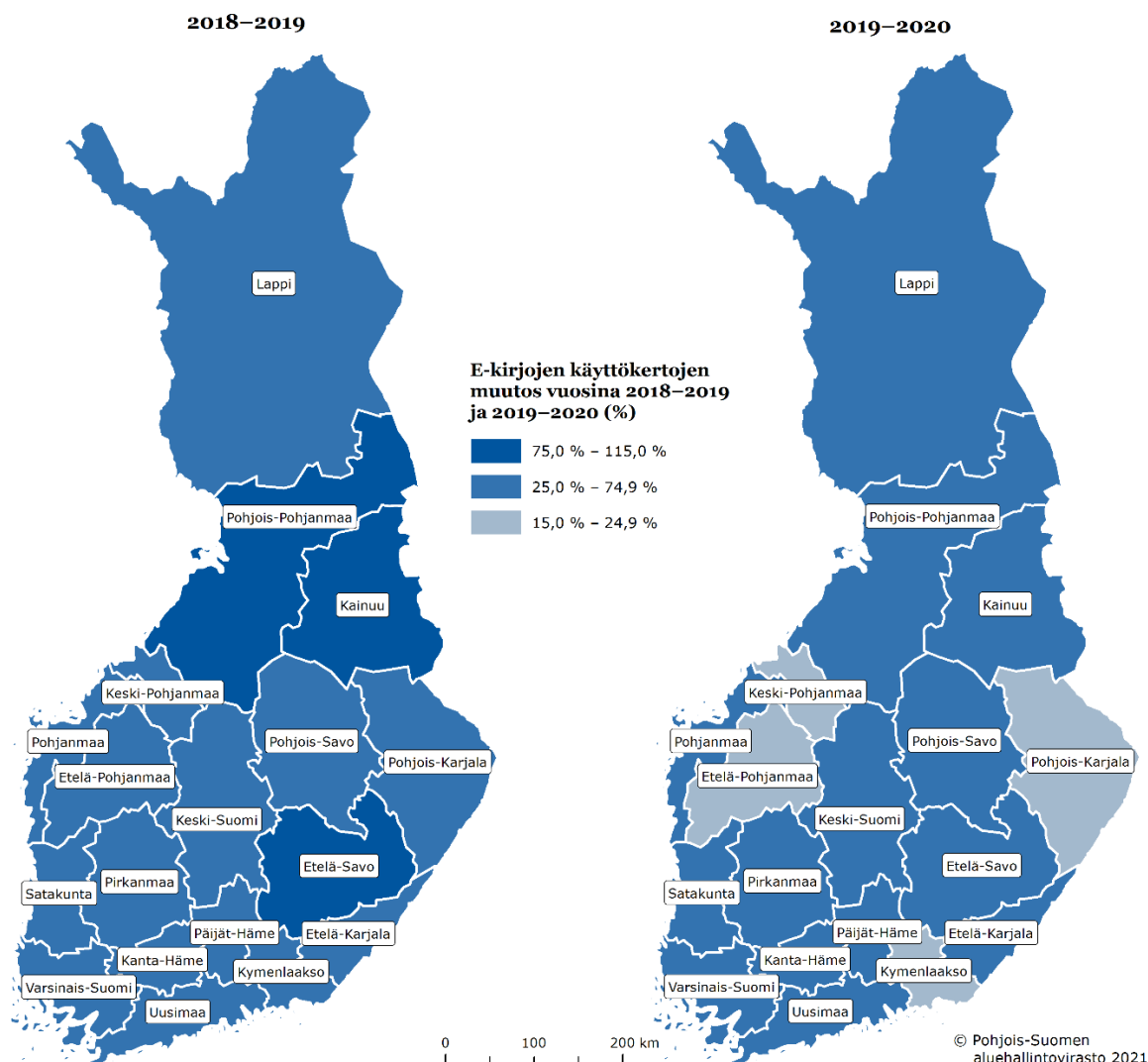
Kuva 2: Kaavio kirjojen ja e-kirjojen lainauksesta vuosina 2014–2020.

E-kirjojen käytön 37 prosentin kasvu on kuitenkin samansuuntainen kuin aiempinakin vuosina (2018: 42 %, 2019: 45 %). E-kirjakokoelman määrä kasvoi 48 prosenttia, mikä puolestaan on merkittävä lisäys aiempiin vuosiin verrattuna (2018: 18 %, 2019: 24 %). Kirjastot siis lisäsivät koronavuonna huomattavasti e-aineistotarjontaa, mutta niiden lainaus ei kasvanut samassa suhteessa. Toki e-aineistojen kysyntä ja tarjonta vaihtelivat kuntakohtaisesti.

Koronavuoden kasvu e-kirjojen käyttömäärissä ei siis poikennut merkittävästi aiemmasta (Kuva 3). Osaltaan karttakuvassa näkyvää muutosprosenttien tasaantumista selittää erot lähtötilanteissa. Monella alueella e-kirjojen lainausmäärät nousivat aiempaa jyrkemmin jo vuonna 2019, jolloin suhteellinen ero vertailuvuoden 2018 lainausmääriin on suuri. Vuonna 2020 e-kirjojen lainaukset kehittyivät määrällisesti suurin piirtein samalla tavalla kuin edellisvuonna, mutta koska lähtötilanne on korkeampi, jää muutosprosentti alhaisemmaksi.

Kuva 3: Kartta e-kirjojen käyttökertojen muutoksesta vuosina 2018–2019 ja 2019–2020 (%).

Suomi lukee -tutkimuksen mukaan lähes joka kolmas suomalainen koki, että korona-aika lisäsi lukemista ([Kirjakauppaliitto 2021 \[PDF\]](#)). Tutkimuksen mukaan ääni- ja sähkökirjojen lukuaikapalveluita käyttäneiden osuus kasvoi kahdessa vuodessa kuudesta 17 prosenttiin. Tilastokeskuksen kyselytuloksista voidaan havaita samanlaista kehitystä: Äänikirjoja oli kuunnellut vuonna 2020 miljoona suomalaista (23 % 16–89-vuotiaista) kun edellisenä vuonna niin oli tehnyt vain 600 000. ([Tilastokeskus 2020 \[PDF\]](#))

Lukuaikapalvelujen käyttö kasvaa nopeasti myös niiden joukossa, jotka eivät osta painettuja kirjoja eli uudet lukijat ovat löytäneet kirjallisuuden pariin. Koronakriisi on lisännyt erityisesti 20–29-vuotiaiden lukemista. Koronaepidemian siivittämä e-kirjojen ja e-äänikirjojen kaupallinen läpimurto on pantava merkille myös kirjastoissa.

Kirjastojen järjestämien tapahtumien määrä laski valtakunnallisesti 52 prosenttia edelliseen vuoteen verrattuna. Tapahtumiin osallistuneiden määrä laski 33 prosenttia. Kirjastojen sulkua pakotti viemään tapahtumat verkkoon.

Hyvin nopeasti kirjastojen henkilökunta otti haltuun uusia taitoja ja sovelluksia, joilla videoitiin ja suoratoistettiin tapahtumia verkkoon. Näille verkkotapahtumille tuntui olevan kysyntää, koska osallistujien määrä ei vähentynyt samassa suhteessa tapahtumien kanssa. Niistä tilaisuuksista, joista julkaistiin jälkikäteen tallenne verkkoon, katsojia kertyi tilaisuuden suoran lähetyksen jälkeenkin. Teknisesti osallistujiksi lasketaan kaikki tapahtuman linkkiä klikanneet. Tilasto ei kuitenkaan kerro kuinka kauan osallistuja on seurannut esitystä.

Verkkotapahtumien saatavuus ulottuu oman kunnan ulkopuolellekin, joten kiinnostava tapahtuma saattoi saada enemmän osallistujia verkossa kuin olisi saanut fyysisenä. Lisäksi monesta tilaisuudesta julkaistiin tallenne, joten tapahtumaa pääsi katsomaan myös silloin, jos osallistuminen tilaisuuden suoran lähetyksen ajankohtana ei sopinut. Kansalaiset, joilla on laite ja tietotaitoa vastaanottaa verkon välityksellä kirjaston palveluja, saavuttivat paremmin myös virtuaalisia tapahtumia.

Yleisten kirjastojen toiminta- ja taloustilastojen lisäksi koronaepidemia näkyi myös [Kirjastot.fi](https://kirjastot.fi) -sivuston valtakunnallisten etäpalvelujen käytössä. Sivuston valtakunnallisten etäpalvelujen käyttö on kasvanut vuosittain koko 2010-luvun ajan, mutta usean palvelun käytössä koronavuoden vaikutukset erottuvat selvästi. Esimerkiksi linkkejä tiedonhaun tueksi tarjoavalla [Makupalat.fi](https://makupalat.fi) -sivustolla koronatiedon tarve näkyi loppukeväästä, jolloin sivuston kävijämäärä nousi huomattavasti muuta vuotta korkeammaksi. Kokonaisuudessaan sivuston kävijämäärä lisääntyi vuoden aikana 50 prosenttia. [Kirjastokaistan](https://kirjastokaistan.fi) kävijämäärän 37 prosentin kasvu puolestaan selittyy osittain sillä, että suoralähetykset yleisötilaisuuksina järjestettävistä koulutuspäivistä muuttuivat webinaareiksi. Myös [Biblioteken.fi](https://biblioteken.fi) -sivuston, [Kysy kirjastonhoitajalta](https://kysy.kirjastonhoitajalta.fi) -sivuston ja [Kirjasampo.fi](https://kirjasampo.fi) -sivuston istuntomäärät kasvoivat. Kaikkiaan Kirjastot.fi-palveluita käytettiin 6 prosenttia enemmän vuonna 2020 kuin edellisvuonna. ([Kirjastot.fi:n käyttö jatkoi kasvuaan...](https://kirjastot.fi/n-kytto-jatkoi-kasvuaan...))

4.2. Kirjaston mahdollisuudet

Iso osa yhteiskunnasta ja kansalaisista olivat valmiina digiloikkaan. Toukokuussa 2020 noin 59 prosenttia Suomen työntekijöistä siirtyi tekemään etätöitä ja sähköinen asiointi julkisissa palveluissa kasvoi 54 prosenttia. Toisaalta eriarvoisuus kasvoi: kaikille etätöitä tai sähköinen asiointi eivät ole mahdollisia.

”Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö” -tutkimuksen ([Tilastokeskus 2020 \[PDF\]](https://tilastokeskus.fi/julkaisut/2020/04/20200401_väestön_tieto_ja_viestintätekniikan_käyttö.pdf)) mukaan 89 prosentilla kaikista kotitalouksista oli internet-yhteys kotonaan vuonna 2020. Internetiä käytti kaiken kaikkiaan 92 prosenttia väestöstä. Väestöstä siis kolme prosenttia on heitä, joilla ei ole internet-yhteyttä, mutta jotka käyttävät internetiä. Heille kirjastojen sulkua oli totaalin: he eivät päässeet internetiin hoitamaan asioitaan, eivätkä osallisiksi muustakaan verkkotarjonnasta.

Internetiä käyttämättömät ovat pääasiassa ikääntyneitä. Digitaaliset palvelut eivät tavoita kahdeksaa prosenttia yli 15-vuotiaista. Prosenttina luku on pieni, mutta käytännössä se tarkoittaa noin 370 000 ihmistä.

Kirjastojen mahdollisuus ja vahvuus: Kirjastojen on entistäkin tärkeämpää jatkaa asiakkaiden digiopastusta. Luultavasti korona-aika lisäsi

monen motivaatiota oppia parempia digitaitoja. Varautumissuunnitelmissa on syytä kiinnittää huomiota erityisesti niihin henkilöihin, joita digitaaliset palvelut eivät tavoita.

Myös kirjastojen henkilökunta keskittyi uusien verkkopalveluiden ja sosiaalisen median sisältöjen kehittämiseen ([Haasio & Kannasto 2020 \[PDF\]](#)). Kyselytutkimukseen vastanneista kirjastotyöntekijöistä 45 prosenttia oli osittain tai täysin samaa mieltä siitä, että uusia palvelumuotoja kehitettiin. E-aineistojen kysynnän havaittiin lisääntyneen merkittävästi, ja suuri osa kysynnästä kanavoitui yksityisille palvelutuottajille. Jo ensimmäisellä sulkuviikolla Bookbeatin uusien käyttäjien määrä kasvoi yli sata prosenttia ([Yle: Hauskoja kirjoja kuunneltaisiin...](#)).

E-aineisto on kirjaston kannalta ollut ongelmallinen formaatti useista syistä. Läheskään kaikkea painettuna julkaistavaa aineistoa ei julkaista e-muotoisena. Kaikkea julkaistua aineistoa ei saada heti e-aineistona kirjastojakeluun. Osaa julkaistuista e-kirjoista ei saada lainkaan jakeluun kirjastoon. Aikuisten aineistoista saadaan kirjastojakeluun noin 80 prosenttia e-kirjoina julkaistuista teoksista.

[Suomen yleisten kirjastojen tilastotietokannan](#) mukaan e-aineistojen kysyntä ja tarjonta oli epätasaista. E-aineistojen käyttö kirjastoissa ei kasva samaa vauhtia kuin kaupallisissa jakelukanavissa. Tämä johtuu kirjastojakelun esteistä, e-aineistojen hinnoittelusta ja lainausmalleista.

Kustantajien hinnoittelu- ja lisenssimallit vaihtelevat suuresti, ja tasapainoa kirjastojakelun ja kuluttajamyynnin suhteen etsitään kirjastojakelun erilaisilla hinnoitteluilla. Kirjastojen lähtökohta on yksinkertainen ja selkeä vuosihinnoittelu, mutta tilanne on hyvin moninainen tällä hetkellä.

Lisäksi eri alueilla suositaan erityyppisiä e-aineistojen lisensointimalleja riippuen alueen e-aineistokysynnästä ja taloudellisesta tilanteesta. E-kirjoihin hankitaan pääsääntöisesti määräaikainen luku-oikeus eli lisenssi. Hankinta poikkeaa hyvin paljon fyysisen aineiston hankinnasta. ([Markkula, K. & Rissanen, T. 2021 \[PDF\]](#))

Kirjastojen sulkeminen ja lisääntynyt kotona vietetty aika lisäsivät merkittävästi kaupallisten kirjojen suoratoistopalvelujen kysyntää. Niissä aineiston saa käyttöönsä heti, kun taas kirjastojakelussa voi joutua odottamaan edelliseltä lainaajalta vapautuvaa teosta.

Lastenkirjainstituutin selvityksen mukaan sähköiset palvelut eivät paikanneet kirjaston fyysisiä palveluita. Kirjastojen e-aineistoja ilmoitti käyttäneensä vain neljännes vastaajista, mutta maksullisia ääni- ja e-kirjapalveluita sekä verkon ilmaisia palveluja käytti lähes kolme neljästä kyselyyn vastanneesta.

([Lastenkirjainstituutti: Kysely e- ja äänikirjojen lukemisesta...](#))

Lastenkirjainstituutti haastoi muun muassa kirjastoja ([Lastenkirjainstituutti: Koronaviruspandemia on vaikuttanut...](#)):

“Sähköiset palvelut, erityisesti maksulliset äänikirjapalvelut, ovat paikanneet rajoituksia läpi pandemian ja mahdollistaneet lasten ja nuorten pääsyn kirjojen pariin koronasta huolimatta. Maksullisuuden ja laite- ym. vaatimusten vuoksi monilla nuorilla lukijoilla ei kuitenkaan ole

mahdollisuutta hyödyntää kaupallisia äänikirjapalveluita. Kirjastojen sähköistä aineistoa on perheiden näkökulmasta saatavilla vain rajallisesti. Varhaiskasvatuksessa, perusopetuksessa ja kirjastopalveluissa onkin syytä panostaa lähivuosien aikana uusien kirjojen vinkkaukseen, kirjastovierailuihin, sähköisten aineistojen hyödyntämiseen ja lukemaan innostamiseen lasten ja nuorten lukuharrastuksen vahvistamiseksi pandemian pitkittymisen vuoksi.”

Kuin vastauksena tähän eduskunta myönsi koronaepidemian lisäbudjetissa yleisten kirjastojen valtakunnalliseen lasten ja nuorten e-aineistojen hankintaan 800 000 euroa kahdeksi vuodeksi ([Kirjastot.fi: Mittava lisärahoitus...](#)). Hankkeen myötä lasten- ja nuorten e-kirjojen saatavuuden arvioidaan nousevan 70 prosenttiin kirjastoissa, kun aikaisemmin vain noin puolet kaikista julkaistuista lasten- ja nuorten e-kirjoista on saatu kirjastojakeluun.

Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittaman yleisten kirjastojen digitaalisen median palvelukonseptihankkeen tavoitteena on luoda valtakunnallinen digitaalinen kirjasto, yhden luukun e-kirjasto, johon kerätään kirjastojen sähköinen materiaali. Kaikki pääsisivät sen sisältöihin helposti ja vaivattomasti asuinpaikasta tai teknisistä taidoista riippumatta. ([Kirjastot.fi: Yleisten kirjastojen digitaalisen median palvelukonseptihanke](#))

Kirjastojen mahdollisuus: Digitaalisen median palvelukonseptihanke on iso askel pandemian kaltaisten tilanteiden varautumiseen. Kun kirjastot olivat kiinni, asiakkaat eivät tienneet etsiä tai eivät löytäneen e-aineistoja kirjastojen verkkopalveluista. Kirjastojen tarjoamia e-aineistoja on siis markkinoitava koko ajan, ei ainoastaan poikkeustilanteissa.

Erityisesti kirjastojen tapahtumatuotanto otti jättiharppauksen. Henkilökunta otti nopeasti haltuun uusia digitaitoja. Kirjavinkkauksia ja muita yleisötapahtumia välitettiin terveysturvallisesti asiakkaille. Tämä paransi tapahtumien saatavuutta huomasti, ja laajensi yksittäisen kirjaston tarjontaa jopa kansainväliseksi. Huimaava esimerkki viime vuodelta on 5 000 asukkaan kunnankirjasto, jonka tapahtumalla oli lähes 4 000 osallistujaa ja tallenteenkin katsoi yli 18 000 henkilöä. Tapahtuman suoratoisto opetti kantapään kautta kirjastolle myös sen, kuinka tärkeää on varmistaa tietoturva kyberhyökkäyksiä vastaan.

Tekijänoikeuksia saatiin hoidettua keskitetyllä sopimusmenettelyllä, jolloin jokaisen kirjaston ei tarvinnut erikseen miettiä niitä.

Ylen selvityksenkin mukaan koronavuosi vauhditti digitaalisten laitteiden hankintaa, striimaukset tasa-arvoistivat kulttuuritarjontaa ja ajoivat kuntia yhteistyöhön. Vastanneet korostivat, että digitaalisten kulttuuripalvelujen kehitys on ollut harvoja positiivisia asioita korona-ajassa. ([Yle: Ylen kysely paljastaa...](#))

Kirjastojen mahdollisuus: Digitapahtumat lisäsivät saatavuutta ja henkilöstön uusia taitoja, laajensivat tarjontaa asiakkaille ja antoivat mahdollisuuden sopia tekijänoikeuksista keskitetysti. Digitapahtumatuotantoa kannattaa kehittää edelleen, ja jopa laatia kansallinen tapahtumaohjelmisto verkkoon, josta kiinnostuneet voivat poimia itselleen kirjaston tarjoamaa ohjelmaa. Digitapahtumat voivat olla jopa kirjastojen uusi sisäänheittotuote.

5. Kirjastot varautuvat tulevaan

Seuraavassa nostamme esiin muutamia tulevaisuuden näkymiä, joihin kirjastojen olisi hyvä varautua. Yhdistämme varautumissuosituksia myös kirjastojen toimintaan. Tarkoitus on herättää keskustelua ja pohdintaa siitä, miten kirjastot ennakoivat ja valmistautuvat kriisitilanteisiin. Ennakointi ja varautuminen on otettu huomioon myös *”Onneksi on kirjasto! Yleisten kirjastojen suunta 2021–2025”* -julkaisussa ([Yleisten kirjastojen neuvosto: Onneksi on kirjasto!... \[PDF\]](#)), jossa kirjastoja haastetaan ennakoimaan tulevia kriisejä:

”Pandemia-ajan joustavat ratkaisut ovat hyvä peili: mitä tehtiin, miksi ja miten?”

Onnettomuustutkintakeskus (OTKES) esittää raportissaan *”Koronaepidemian ensimmäinen vaihe Suomessa vuonna 2020”* joukon suosituksia, joista osa liittyy välillisesti myös kirjastojen toimintaan ja rooliin kuntien varautumissuunnitelmissa. ([Onnettomuustutkintakeskus 2021 \[PDF\]](#))

OTKES kiinnitti huomiota muun muassa siihen, että hallinnon kaikilla tasoilla oli keskeneräisiä tai vanhentuneita valmiussuunnitelmia. Organisaatioiden eri tasot tulee osallistaa varautumiseen riittävän laajasti.

Kirjastojen mahdollisuus: Kirjastot ottavat paikkansa ja roolinsa oman kuntansa valmiussuunnitelmissa.

Kirjastojen kannalta raportissa on keskeistä ihmisten tukeminen laajamittaisissa kriiseissä. Kolmannen ja neljännen sektorin rooli tunnistetaan yhteiskunnan resilienssin eli kriisinsietokyvyn vahvistajana.

Kirjaston mahdollisuus: Kirjasto voi olla kotipesä tai alusta toiminnalle, joka yhdistää järjestöt ja kansalaiset sekä virtuaalisesti että perinteisesti myös kriisitilanteessa. Korona-aikana viimeistään kansalaiset osoittivat päättäjille, kuinka suuri merkitys kirjaston tilalla, aineistolla ja henkilökunnalla on henkisessä kriisinkestävydessä.

OTKESin raportissa todetaan, että digitaali- ja mobiilitekniikan kehitys avaa monenlaisia mahdollisuuksia esimerkiksi väestön varoittamiseen, opastamiseen ja moneen muuhun jopa yksilölliseen tarpeeseen kriisitilanteissa.

Kirjaston vahvuus: Asiakkaiden suostumuksella (esim. kysytään ennakkoon, kun kirjaudutaan asiakkaaksi) kirjastot voivat kriisitilanteessa lähettää viestejä suurelle osalle kuntalaisista asiakastietojärjestelmästä.

OTKESin raportissa otetaan esiin hallinnon valmiudet henkilökunnan siirtämiseen muihin tehtäviin kriisin aikana, mistä kirjastojen henkilökunnalle tuli kokemusta viime vuonna. Suosituksen mukaan siirrot edellyttävät ennakkoon sopimista, ohjeistusta, harjoittelua sekä työtila- ja työvälinetarpeiden ratkaisua jo ennen kriisitilannetta.

Kirjastojen vahvuus: Kirjastohenkilöstön tietotaitoa voidaan käyttää kriisitilanteessa laajasti. Joissain kunnissa kirjastot olivat erikseen yhteydessä iäkkäisiin kuntalaisiin pandemian aikana, kun kirjasto oli suljettu. Tilanteessa hyödynnettiin kirjastohenkilökunnan asiakaspalvelutaitoja ja -tuntemusta. Samalla kirjasto pystyi kertomaan yksilöllisesti, miten juuri kirjasto voi auttaa omilla palveluillaan asiakasta hankalassa tilanteessa. Korona ei jää viimeiseksi kriisiksi yhteiskunnassa.

Digi- ja väestötietoviraston ”Digihumaus 2021: Näkökulmia koronapandemian jälkeiseen digiloikkaan” –raportin mukaan pandemia osoitti Suomen digitaalisen infrastruktuurin vahvuudet, mutta myös sen, että paljon on vielä tehtävää. Toisaalta koronapandemia voi olla alku reiluun ja kestävään digitaaliseen siirtymään. ([Digi ja väestötietovirasto. Digihumaus 2021...\[PDF\]](#))

Raportissa esitellään viisi megatrendiä, jotka koskevat julkishallintoa ja laajemmin koko yhteiskunnan tulevaisuutta. Yhdistämme esitetyt megatrendit kirjastojen mahdollisuuksiin ja vahvuuksiin varautumisen näkökulmasta.

1. Ongelmien kompleksisuus lisääntyy. Huhut, salaliittoteoriat sekä disinformaatio leviävät verkossa. Suomessa on ollut poikkeuksellisen vahva luottamus yhteiskuntaan, mutta asiantuntijatietoon ja siihen perustuvaan viranomaistoimintaan kohdistuu myös entistä suurempia epäilyksiä. Ilmiötä voidaan torjua eri tavoin. Luottamuksen ylläpitäminen ja lisääminen ovat tulevaisuudessa tärkeimpiä julkishallinnon tavoitteita ja onnistumisen mittareita.

Kirjaston vahvuus: Kirjastoon luotetaan edelleen oikean ja tasapuolisen tiedon välittäjänä. Kirjasto on yhteiskunnallisen luottamuksen tukipylväitä.

2. Digitalisoituminen on kaikkialla. Reilussa ja kestävässä digitalisaatiossa julkisten palvelujen on oltava käytettävissä yhdenvertaisesti. Digitalisaatio ei saa syrjäyttää. Inhimillisten digipalveluiden saatavuuteen, saavutettavuuteen ja yhdenvertaisuuteen on kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota. Hallinnossa ja julkisissa palveluissa on kuviteltava ja kokeiltava asioita uusiksi. Luottamus digitaalisen siirtymän reiluuteen vahvistuu, kun digitaaloista muodostetaan uusi kansalaistaito.

Kirjastojen vahvuus: Kirjastojen toiminta ja palvelut, mukaan lukien digiopastus, perustuvat kirjastolain tavoitteisiin yhdenvertaisuudesta, yhteisöllisyydestä ja moniarvoisuudesta. Kirjastot ovat jo ryhtyneet opastamaan kansalaisia digitaaliin. Kirjastoille on luontevaa opastaa asiakkaitaan taitojen lisäksi myös digitaalisten sisältöjen kriittiseen arviointiin. Kirjastot ovat osoittaneet, että niillä on ketteryyttä, kykyä ja taitoa tehdä asioita uudella tavalla tarpeen vaatiessa.

3. Väestö ikääntyy ja monimuotoistuu. Kun ihmisten tarpeet huomioidaan kokonaisvaltaisesti palvelujen kehittämisessä, niin se voi myös estää digikuilujen syntymisen digiosaajien ja digitaaldottomien välillä. Pandemia on kohdellut eri väestöryhmiä eri tavalla ja lisännyt eriarvoisuutta. Kokemukset koronapandemian vaikutuksesta yksilötasolla ovat hyvin erilaisia. Etäkoulu on kohdellut lapsia eriarvoisesti, kun perheiden valmiudet auttaa kotikoulussa ovat erilaiset. Nuorten ja vanhusten syrjäytyminen ja yksinäisyys ovat kasvaneet. Työttömyys kasvoi ja bruttokansantuote vähentyi, mutta toisaalta koronapandemia on lisännyt kasvua ja synnyttänyt uutta liiketoimintaa. Etätyöstä on veikkailtu syrjäseutujen pelastajaa, mutta toistaiseksi tilastot eivät tue tätä arviota. Koronapandemia lisäsi epävarmuuden tunnetta, jonka vastavoimaksi on vahvistettava osallisuuden kokemusta yhteiskunnassa.

Kirjastojen vahvuus: Kirjastolaki antaa kirjastoille hyvän pohjan suunnata ja kehittää palvelujaan osallisuuden lisäämiseksi. Lain mukaan kirjaston tehtävänä on tarjota tiloja, henkilökunnan tietotaitoa, aineistoja ja laitteita kuntalaisten opiskeluun, harrastamiseen, työskentelyyn ja kansalaistoimintaan.

4. Ympäristön ja talouden suhde on muutoksessa. Koronapandemian aiheuttama shokki pysäytti hetkeksi maailman päästökasvun. Koronapandemia on mahdollisuus muuttaa toimintaa kestävämmäksi. Etätyön määrä kasvaa ja työn takia matkustaminen vähenee. Digitalisaatiosta seuraa väistämättä paikkariippumattomuus, joka vaikuttaa muun muassa työnteon tapojen muuttumiseen. Tulevaisuudessa virastoilla ei kenties enää ole omaa asiakaspalvelua eikä toimistoa.

Kirjastojen vahvuus: Kirjastotilojen merkitys työ- ja opiskelutilana vahvistuu. Kun virastoilla ei ole fyysisiä asiakaspalvelupisteitä, niin ulkopuolisten verkkopalvelujen kasvu näkyy kirjastojen arjessa etenkin niillä asiakkailla, joilla ei ole omia laitteita.

5. Turvallisuusympäristö monimutkaistuu. Kyberrikollisuus on kasvanut digitalisaation rinnalla. Terveysturvallisuuteen ei ole yhteiskunnassa varauduttu riittävästi. Ennakointi ja varautuminen korostuvat julkisten organisaatioiden tehtävissä. Kokonaisturvallisuuden merkitys ja sisältö on laajentunut.

Pandemiatilanteen aiheuttama turvattomuus ja voimistuva polarisaatio voivat aiheuttaa konflikteja, joilla on kauaskantoisia seurauksia. Palvelutuotannossa hyödynnetään erilaisia teknologioita yhä enemmän, jolloin uhkiin on varauduttava. Yksittäinen ihminen ei kuitenkaan pysty tiedostamaan kaikkia uusia uhkia ympäristössään eikä varautumaan kyberrikollisuuteen. Verkko on altis alusta vakoilulle, hybridivaikuttamiselle ja vihapuheelle. Varautuminen terveysuhkiin tulee ottaa osaksi kokonaisturvallisuutta hybridiuhkien, teknologiariskien ja kansainvälisen politiikan epävarmuuden rinnalle.

Kirjaston vahvuus: *Korona-aikana huomattiin kulttuurin vaikutus ihmisen henkisen kriisinsietokyvyn vahvistajana. Kirjaston toiminta lisää kokonaisturvallisuutta, koska turvallisuus ei ole vain fyysistä, vaan myös tunnetta. Erityisesti kriisiaikana tarvitaan matalankynnyksen kulttuuripalvelua, joka vahvistaa mielentasapainoa ja -terveyttä. Esimerkiksi kirjaston tarjoama kaunokirjallisuus vaikuttaa suoraan tähän.*

Lähitulevaisuudessa joudutaan varautumaan entistä enemmän kyberturvallisuuden uhkiin. Kirjastot ovat saaneet niistä on jo esimakua, kun kesällä 2021 yhteen kirjastojärjestelmään kohdistettu verkkohyökkäys ajoi järjestelmää käyttävien kirjastojen palvelut alas useiksi päviksi Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa.

Kirjastojen mahdollisuus: *Nyt on saatu varoittava esimerkki. Kirjastojärjestelmien ja verkkopalvelujen hankinnassa ja käytössä on huomioitava entistä paremmin kyberturvallisuus. Tässä on hyvä kerrata myös ["Onneksi on kirjasto! \[PDF\]"](#) -julkaisun viisaus: "Kriittiset resurssit tulee tunnistaa ja pohtia, millä tuttu toimintatapa voidaan korvata."*

6. Lähteet ja lisää tietoa aiheesta

Lähteisiin viitattu 20.9.2021.

Aluehallintovirastot. Aluehallintovirastojen myöntämät avustukset nuorisotyöhön, kirjastoille ja liikuntahankkeisiin.

<https://aviavustukset.fi/>

Digi ja väestötietovirasto. Digihumaus 2021: Näkökulmia koronapandemian jälkeiseen digiloikkaan.

https://dvv.fi/documents/16079645/17691137/DIGIHUMAUS-raportti_2021_verkkopdf.pdf/ef1eb8d1-26bb-b80c-b0d9-92b8ae2b1a40/DIGIHUMAUS-raportti_2021_verkkopdf.pdf?t=1619525617154

Kajaanin kaupunki. Millaisia vaikutuksia kirjastojen sulkemisella korona-aikana oli?

<https://www.kajaani.fi/tiedotteet/millaisia-vaikutuksia-kirjastojen-sulkemisella-korona-aikana-oli/>

Haasio, A. & Kannasto, E. 2020: COVID-19-viruksen vaikutukset kirjastoissa. Teoksessa: S. Päällysaho, P. Junell, J. Latvanen, S. Saarikoski & S. Uusimäki (toim.) Seinäjoen ammattikorkeakoulu 2020: Osaamista strategian

vahvuusaloilla. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja A. Tutkimuksia 33, 123–129.

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/355679/Kannasto_Haasio_SeAMK_A33.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kirjakauppaliitto 2021: Suomi lukee ja kuuntelee kirjoja 2021.

<https://kirjakauppaliitto.fi/wp-content/uploads/2021/05/Suomi-lukee-2021-medialle.pdf>

Kirjastot.fi. Kirjastot.fi:n käyttö jatkoi kasvuaan poikkeusvuonna 2020.

https://www.kirjastot.fi/uutiset/uutiset/kirjastot-fi-n-kaytto-jatkoi?language_content_entity=fi

Kirjastot.fi. Valtakunnalliset etäkäyttöpalvelut.

<https://www.biblioteken.fi/>
<https://www.kirjasampo.fi/>
<https://www.kirjastokaista.fi/>
<https://www.kirjastot.fi/>
<https://www.kirjastot.fi/kysy/>
<https://www.makupalat.fi/>

Kirjastot.fi. Mittava lisärahoitus yleisille kirjastoille lasten ja nuorten digimedian hankintaan.

https://www.kirjastot.fi/uutiset/ajankohtaista-kehittamisesta/mittava-lisarahoitus-yleisille-kirjastoille-lasten?language_content_entity=fi

Kirjastot.fi. Yleisten kirjastojen digitaalisen median palvelukonseptihanke.

https://www.kirjastot.fi/kehittaminen-ja-johtaminen/digimediahanke?language_content_entity=fi

Kuntaliitto. Kuntalaistutkimus 2020: Kuntalaiset ja kunnalliset palvelut - fokuksessa kirjasto- ja kulttuuripalvelut sekä taiteen perusopetus.

Tiedote:

<https://www.kuntaliitto.fi/tiedotteet/2021/kuntalaiset-erittain-tyytyvaisia-kirjasto-kulttuuri-ja-taiteen-perusopetuksen>

Liitediat:

https://www.kuntaliitto.fi/sites/default/files/media/file/Kuntalaistutkimus_kuntalaisten%20n%C3%A4kemykset%20kulttuuri_ja_vapaa_ajan_palveluista.pdf

Lastenkirjainstituutti. Koronaviruspandemia on vaikuttanut lasten- ja nuortenkirjallisuuden lukemiseen.

<https://lastenkirjainstituutti.fi/tiedotearkisto/koronaviruspandemia-on-vaikuttanut-lasten-ja-nuortenkirjallisuuden-lukemiseen>

Lastenkirjainstituutti. Kysely e- ja äänikirjojen lukemisesta poikkeustilan aikana keväällä 2020.

<https://lastenkirjainstituutti.fi/asiantuntijapalvelut/tutkimus/lukututkimus/kysely-e-ja-aanikirjojen-lukemisesta-poikkeustilan-aikana-kevaalla-2020>

Markkula, K. & Rissanen, T. 2021: Yleisten kirjastojen digimedianhanke: Selvitys lisensointi- ja palvelumallista.

https://www.kirjastot.fi/sites/default/files/content/Markkula_Rissanen_raportti.pdf

Onnettomuustutkintakeskus 2021: Koronaepidemian ensimmäinen vaihe Suomessa vuonna 2020. P2020-01. Tutkintaselostus 6/2021.

https://www.turvallisuustutkinta.fi/material/collections/20210630071110/7RRUvND BZ/P2020-01_Korona.pdf

Pulakka, Tiina 2021: Nopeasti ja notkeasti reagoivat kirjastot pandemian keskellä: Yleisten kirjastojen reagointi ja kokemukset koronapandemiasta Suomessa, Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa. Opinnäytetyö. Seinäjoen ammattikorkeakoulu Liiketoiminta ja kulttuuri. Kirjasto- ja tietopalveluala.

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/503467/Pulakka_Tiina.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Rovaniemen kaupunki. Koostetut vastaukset asiakkaille suunnatusta kyselystä poikkeusajan vaikutuksista.

<https://kirjastojenlappi.fi/wp-content/uploads/2021/09/Koostetut-vastaukset-asiakkaille-suunnatusta-kyselysta-poikkeusajan-vaikutuksista.pdf>

Suomen kirjastoseura. Koronapandemia ja kirjastot.

http://suomenkirjastoseura.fi/hallinta/wp-content/uploads/2021/06/Kantar_TNS_tutkimus_Kirjastojen_sulku_keva%CC%88t_2020.pdf

Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2014–2020, Opetus- ja kulttuuriministeriö.

<https://tilastot.kirjastot.fi/>

Tilastokeskus 2020: Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö 2020. Tiede, teknologia ja tietoyhteiskunta.

https://www.stat.fi/til/sutivi/2020/sutivi_2020_2020-11-10_fi.pdf

Työterveyslaitos. Mitä on resilienssi?

<https://www.ttl.fi/tyoyhteiso/tyon-kehittaminen/mita-on-resilienssi/>

Valtioneuvosto 2021: Koronapandemian vaikutuksia kulttuurialalla 2020–2021: Raportti kyselyn vastauksista. Valtioneuvoston julkaisu 2021: 26.

https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162973/VN_2021_26.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Yle. Hauskoja kirjoja kuunneltaisiin nyt enemmän kuin niitä on tarjolla – Äänikirjojen suosio kasvaa entisestään, kun ihmiset haluavat hetkeksi pakoa koronakriisistä.

<https://yle.fi/uutiset/3-11278885>

Yle. Ylen kysely paljastaa: Kunnat säästivät aiemmin tiedettyä enemmän rahaa kulttuurista - isoissa kaupungeissa pääsylipputulot romahtivat.

<https://yle.fi/uutiset/3-11918021>

Yleisten kirjastojen neuvosto. Onneksi on kirjasto! Yleisten kirjastojen suunta 2021–2025.

<https://www.kirjastot.fi/sites/default/files/content/yleisten-kirjastojen-suunta-2021-2025-FI-web.pdf>

Valokuvat Kirkkonummen kirjastotalo Fyyristä.

sivu 6: Mattinen, M. (2020). *Fyyri Koilisen suunnasta*. © Kirkkonummen kunta.

<https://www.kirkkonummi.verkkokirjasto.fi/documents/322592/800609/Fyyri+koilisen+suunnasta+09102020+kuva+Maija+Mattinen+p.jpg/d2aa4fec-8747-8a93-54f0-aae08aa302a7?t=1620810495530>

sivu 8: Ahola, P. (2021). *Aikuistenosasto, kuva 10*. © Kirkkonummen kunta
Sähköpostiviesti, P. Ahola.

sivu 12: Ahola, P. (2021). *Aula, kuva 3*. © Kirkkonummen kunta
Sähköpostiviesti, P. Ahola.

sivu 16: Ahola, P. (2020). *Aikuistenosasto, kuva 2*. © Kirkkonummen kunta
<https://www.kirkkonummi.verkkokirjasto.fi/documents/322592/800609/Aikuistenosasto+kuva+2+20112020+P%C3%A4ivi+Ahola+p.jpg/386b040e-975c-1c29-cd15-c4ce5016ab96?t=1620810492670>

sivu 22: Ahola, P. (2021). *Kahvio ja lehtilukusali*. © Kirkkonummen kunta
<https://www.kirkkonummi.verkkokirjasto.fi/documents/322592/800609/Kahvion+ja+lehtilukusali+15012021+kuva+P%C3%A4ivi+Ahola+p.jpg/3c2d4906-8604-1dae-2b9d-8db86b04234d?t=1620810496455>

sivu 26: Ahola, P. (2020). *Aikuistenosasto kirjahyllyt*. © Kirkkonummen kunta
Sähköpostiviesti, P. Ahola.

Alkuperäisiä valokuvia on rajattu julkaisua varten.

Etelä-Suomen aluehallintovirasto

Hämeenlinna

2021